

Herceg János régiószelleme*

Jóllehet évtizedeken át alapos néprajzkutatás folyt nálunk, sőt figyelemre méltó szociográfiai és társadalomlélektani munkák is születtek, hiányzik a mélyebb önismeretünk, nem utolsósorban az értelmiség önvizsgálatának hiánya miatt. Nos, e tekintetben Herceg János életműve azért fontos, mert amellett, hogy tájunk művelődéstörténeti kisenciklopédiájaként is tanulmányozható, a nemzeti és az egyéni önkritikára, tehát a hiteles önértékelésre is kiemelkedő példát mutat. Írónknak volt szociális lelkiismerete. A közösségi gondokat úgyszólván magánélete részeként élte meg. És senki sem tette szóvá nála többször és nyomatékosabban nemzeti kisebbségünk érdekeit, mint ő.

Herceg János couleur locale szellemű ars poeticájában a társadalom mélyrétegeinek megközelítése, adig ismeretlen élettények fölfedezése, az igazság szellemében való alkotás játszik fontos szerepet. Írónkat nem a maga elvont zavarosságában érdekli a kor, hanem mint konkrét emberi környezet realitása, mint a nevelődés körülményeinek kitörölhetetlen pecsétje, az otthon tanult szavak, a teljes önkifejezés iskolai és társadalmi lehetőség, valósága, perspektívája. Akkor is e meggyőződése irányítja, ha a napi politika gáncoskodását elkerülendő, a példabeszédhez, a látomáshoz folyamodik. Tehát az utópikus-szatirikus regényei esetében is. Az ő víziójának értéke nem önmagában, nem az általános emberire való közvetlen utalásában van, hanem egy társadalmi-nemzeti milieu-re való visszahatás kísérletében.

Ez természetesen nem jelentheti azt, mintha Herceg János követendő irodalmi példaként, stílusmintaként magasodna az egyre talajtalánabb új nemzedékek elé. Annál kevésbé lehet és kell az ő kifejezésmódját kanonizálni, mivel időben is kiterjedt munkássága során nem csupán a realizmust művelte, hanem az avantgárdot és a parabolikus formát is. Herceg világeletében sokat vitatkozott, nemzeti, szociális és kulturális kérdésekben lépten-nyomon hallatta a szavát, s a modern művészeti törekvéseknek is kiváló értője volt. Nos, ez a sokoldalúság és felelősségérzet az, amiben a fiataloknak példát mutat.

Herceg már a két világháború között a délvidéki magyarság szolgálatát – nem elszigetelődést hirdetve, hanem a nyitottság szellemében – vállalta. Egész munkásságában mind a világirodalom velünk összefüggésbe hozható jelenségeit, mind pedig a mellettünk élő más népek művészi-művelődési törekvéseit figyelemmel kísérte. Annyiban vette tudomásul a trianoni döntés, ill. a jaltai megegyezés szerint meghúzott és rögzített határokat, amennyire a hatalmak által meghatározott körülményekbe való beilleszkedés alapfeltétele volt a létfenntartásnak és a humanista cselekvésnek. Nem beszélve arról, hogy a társadalmi önvédelem szükséglete is formálta Herceg magatartását, amelynek a második világháború előtti jobb-, azt követően pedig baloldali politikai feltételek között kellett bebizonyítania létjogát.

Ez az írástudói alapállás évtizedeken át többé-kevésbé ellenzéki pozíciót jelentett. A királyi Jugoszláviában az irredentizmus vádja lebegett az író feje fölött, holt ő pusztán emberségi minimumnak tartotta a nemzetestről leszakított délvidéki magyarság közösségi tapasztalatának megőrzését, értéktudatának életben tartását, fennmaradásához és művelődéséhez való jogainak hirdetését. Ami nem zárta ki a délszláv írókkal, elsősorban a vajdaságiakkal való kapcsolatok fenntartását. Annál is inkább, mert Szenteleky már megalapozta ezt, s Hercegnek csupán folytatnia, elmélyítenie kellett. Noha ez a nyitottság a hatalom iránti lojalitást is kifejezte, írónk ösztönzései mélyebbről, a tájunkon élő emberek több évszázados egymásra utaltságának hagyományából fakadtak. Abból a fölismerésből, hogy a nemzeti központokból szított ellentétek legtöbb kárt mindig a peremrészekben élőknek okoztak.

Ezért az 1941-es visszacsatolást követően Hercegnek mint a Kalangya folyóirat szerkesztőjének a szorongatott helyzete nem szűnt meg. Ha már a harmincas években a délszláv alkotói készség iránti megértése lehetett ellenszenves a Nagy-Magyarországot a mennyországgal azonosító nemzeti törekvés előtt, akkor a második világháború éveiben még inkább használhatatlan volt azok számára, akik a hitleri politika árnyékában sze-

rették volna egyszer s mindenkorra megoldani a magyarság és emberség kérdését. Csakhogy ő továbbra is magától értődők tartotta a más népek kultúrája iránt érdeklődést.

Herceget természetesen örömmel töltötte el – ahogyan ő korábban mondta – „a rabságba esett szülőföld” fölszabadulása, s nem egy írásában fejezte ki a magyarság jövőjébe vetett reményét. Ám ő ezzel nem hirdetett nacionalizmust, nemzeti fölsőbbrendűséget. A méltatásaiban tehát nem a faji misztika, hanem a történelmi tapasztalat jelentette az alapot, s egyben erkölcsi kötelességet is, melynek értelmében a délszlávok alkotói-művelődési törekvéseit is figyelemmel illik kísérni.

Ez azonban nemcsak kevés, hanem veszélyes is volt a magyar uralmat fölváltó jugoszláv kommunizmus szempontjából. Ez ui. még a saját nemzeti örökségét is irtotta, nem hogy a másét megbecsülte volna. Herceg viszont, jóllehet az ifjúkora szellemében nyitott a baloldali értékek irányában, a művelődést nem függetlenítette a nemzeti gyökerektől. Vagyis a társadalom alsó rétegei számára sem tudott olyan fölemelkedést elképzelni, amely az őstől örökölt nyelvi és egyéb kultúra fölszámolásával, elfeledésével járt volna együtt.

Nem misztifikálta ő a tájat, s ha föl-fölidézte is a hajdani szép emlékeit, nem az elveszített édenbe való visszatérés eszméje képezte értelmiségi kiindulópontját. Egyszerűen elfogadhatatlan és félelmetes volt számára a hatalom érzéketlensége, embertelensége, amely a rövidlátásában erőszakos, pusztító átalakítást jövőteremtő munkálatként igyekezett elfogadtatni. Ehhez képest érthetően érzékelté kisebb rossznak a letűnt polgárság egyik-másik hibáját is. A délvidéki embertől távolról vezényelt diktatórikus rendszer haladást serkentő intézkedései őelötte több vonatkozásban kezdetlegesebb stádiumba züllesztették vissza az emberi viszonyokat annál a polgári életformánál, amelyet ő sokszor csak nosztalgiával tudott fölidézni.

Emiatt Herceg fölfogását évtizedeken át nacionalizmusként bélyegezte meg a jugoszláv hatalom. A politi-

kusok a nemzeti elfogultság és az Osztrák—Magyar Monarchia hagyományai ballasztjától való megszabadulás címén lényegében az emberi tartalmaitól igyekeztek megfosztani az író attitűdjét. Ez a Herceg-opusszal szembeni tartózkodás mind a mai napig jellemzi a vajdasági magyar művelődést. Nagy írónk munkássága érdemi méltatásának késése annak a voluntarista társadalmi rendszernek a gondosan takargatott mulasztásaival függ össze, amelyek fölszaporodása önnön bomlásához, polgárháborúhoz s a mai nehéz helyzethez vezetett.

Herceg a minőség-szocializmus, tehát az életképesség, a sokoldalú alkotói kibontakozás mércéjével értékelte különféle műfajú írásaiban nemzettársai sorsát. A harmonikus életmód megteremtésének kulcsa az ő számára a családi és az iskolai nevelésben lett volna. Ennek érvényesülését az anyanyelv teljes jogú használatának függvényében látta. Ezért cikkezett nem egyszer az ötvenes években indulatosan az egyre inkább visszaszoruló anyanyelv minél több szinten való érvényesítése érdekében. A hetvenes évek második felében, a Vajdaság viszonylagos autonómiája s ezzel együtt az ő addigi munkássága hivatalos elismerésének idején azonban be kellett látnia, hogy a délvidéki magyarság nem használja ki az immár törvényekben lefektetett anyanyelvhasználati jogokat, s fokozatosan lemond a nemzeti önazonosságáról. Ekkortól Herceg – jóllehet számos kitüntetésben lehetett része – beletörődik a megváltoztathatatlan látszóba.

Szerintem elsőrangú kérdés annak föltárása, hogy vajon milyen társadalmi és nemzeti okok miatt adta föl Herceg János a kollektív jogainkért folytatott harcát. Emellett írónk pályájának azon korszakait és rétegeit is közkinccsé kell tennünk, amelyekben példát mutatott számmunkra, vagy amelyek összehasonlítási alapként szolgálhatnak célkitűzéseinkben.

* A Szabadkán 2008. április 12-én megtartott III. Herceg János Emléknap bevezető előadása